

ményekben lehetetlen tatár tanulmányokat folytatni. A felsőfokú tanintézetekben nincs külön költségvetés a tatár nyelvű oktatásra. Létezik már egy alternatív intézmény 1996 óta, a Humán Tudományok Intézete mint nemzeti szerveződés. Azonban egy alternatív egyetem létrehozása nagy vitákat váltott ki. Így, egy fontos láncszem hiányában, a szülők 53%-a orosz iskolába küldi gyermekét, ahol a tatár nyelv, a sok között az egyik tantárgy. A könyvkiadás főleg a tankönyvekre koncentrálódik. Központi szerepe van ebben az 1992-ben alakult Magarif kiadónak. A magas példányszám is kevés azonban a volt Szovjetunió területén élő összes tatárnak. A rádióadások mindenképpen aránytalanságot mutatnak: egy tatár nyelvű órára több mint 40 orosz nyelvű adásra esik (valamennyi csatornán együttvéve). Ennek ugyancsak nyelvi és pénzügyi okai is vannak.

A XX. századi írásreformokról esett már szó. A harmadik, a tatár ábécé latin alapokra való visszahelyezése 2001 szeptemberében kezdődött; tízéves átmenetet terveztek a folyamatnak. Az iskolákba folyamatosan, felmenő rendben vezetik be az új írást. A hivatalos dokumentumok 2011-ig mindkét írásmóddal megjelennek. A cirill betűs változat elhagyása kedvez a tatár nyelv sajátosságainak, a helyesírási és fonetikai jellegzetességeket a latin betűs ábécé hívebben vissza tudja adni. Persze sokan csak annyit fognak föl a folyamatból, hogy sok-sok pénzbe kerül az újrafordítás, és hogy Moszkvától távolodó, Törökországhoz közelítő politika részesei volnának. Erre az orosz дума sem tétlenkedett, szakértői bizottságot nevezett ki, hogy vizsgálná meg, a latin betű mennyire fogja szolgálni a tatárokat a körülöttük élő népek tengerében. A bizottság Kazánban úgy látta, hogy veszélytelen a változtatás, a dumában azonban már negatív politikai következményeket emlegettek, sőt, abeli félelmüknek adtak hangot, hogy Törökország vallási befolyással él a térségben.

Az új iskolaévre, 2001–2002-re nem is készítették elő kellőképpen a tananyagot. A köztársasági elnök, Sajmiev a többi, ex-szovjet állam írásreformmal kapcsolatos tapasztalataira vár (Azerbajdzsán, Üzbegisztán). Néhány ismert tatár személyiség levélben fordult az Államtanácshoz, hogy ne változtassák meg a cirill betűs ábécét! Végül pedig: az orosz alkotmány 3. cikkelyéhez is érkezett egy ajánlás, mely szerint az Oroszország területén élő, valamennyi hivatalos nyelv írásmódja cirill legyen.

Kilenc évvel a Tatársztánban élő népek nyelvének jogi elismerése, a nyelvpolitika még nem érte el célját; a tényleges kétnyelvűség egyelőre csak álom. Az államigazgatásban még mindig nem használják a tatár nyelvet. A Föderatív Alkotmánynak pedig ragaszkodnia kellene hozzá. Tatársztán esete egyedülálló volt Oroszországban, s egy nemzeti nyelv megőrzése már önmagában is gazdagságot jelenthetne a kultúra, a társadalom számára.

Kakasy Judit

Üzbegisztán: egy nehezen kötelezhető hivatalos nyelv

Uhres, Johann: Ouzbékistan – Une langue officielle difficile à imposer. = Le Courrier des pays de l'Est, 2001. 1018. no. 18–26. p.

A szerző a párizsi INALCO-n végzi doktori tanulmányait.

Igen különböző nyelvek éltek együtt Üzbegisztán mai területén, ezért a legtöbb helyen többnyelvűség alakult ki. Még a függetlenség kimondása előtt, 1989-ben hivatalos nyelvi státust kapott az üzbég. Beszélt formájának igen változatos dialektusai ismertek, egészen eltérő a volt Szovjetunió különböző részein élő üzbégek által használt nyelv a „bennszülöttekétől”.

A végtelen mezőkön átvonuló kereskedők sokféle nyelvet használtak. Az oázisok letelepült népe igyekezett határozottabb formát adni egy változatnak. Tényleges lökést azonban a cári, centralizáló politika, majd a szovjet rendszer adott az üzbég nyelvnek. A függetlenség kivívása óta az eszményi 'egy állam, egy nyelv' megvalósítása lehetetlen feladatnak tűnik. Pedig tudvalevő, hogy a nyelvi állapot az identitással is szoros kapcsolatban áll. A hatalom éppen ezért a türkmének évszázados jelenlétét sulykolja az állampolgárokba. Közép-Ázsiában egyébként az indoeurópai nyelvek, így pl. a perzsa, és az Üzbegisztánban legjelentősebb kisebbségnek számító tadzsik keveredett a történelem során az altaji nyelvekkel, például a törökkel. Az üzbégek azonban elutasítják a keveredés elméletét mondván, ők letelepedett türkmének.

Nagyon kevés tényleges adat áll rendelkezésre a történelmi múltból. Annyi bizonyos, hogy Közép-Ázsiának ezen a részén az ókorban a sztyepei lovasok, a szkíták, majd később az oázisok letelepedett népe a keleti iráni nyelveket – a baktrit, szokhdit, klorezmit – használta. Ezzel szemben a legkorábbi török nyelvemlékek (a mai Mongólia és Szibéria területén) a VII., esetleg a VI. században jelentek meg. A Perzsa Birodalom szétesésével a perzsa megőrizte közvetítő nyelv szerepét Közép-Ázsiában. Időközben a türk népek dél felé mozdultak el, és elfoglalták a nomadizáló területeket, ahol szomszédságba kerültek, illetve összekeveredtek az őslakosokkal, végül többségbe kerültek a mai Üzbegisztán nagyjából meghatározó területen. Am mind a mai napig bilingvis maradt a társadalom a türk nyelvű üzbégek és a perzsául beszélő tadzsikok révén. A XI. század óta török eredetű uralkodók játszottak vezető szerepet a térségben, de az irodalom és a közigazgatás nyelve a perzsa maradt (Bukhara és Kokand kánságban egészen mostanáig). Khira kánság területén a XV. században Aliecher Navai létrehozta az üzbég irodalmat, amely a török egy változatán, a csaghatájon alapszik.

A cári időszakban egyedül a gyarmatosítók nyelve, vagyis az orosz kaphatott hangot a közéletben. Az októberi forradalmat követően, a szovjet normatívának megfelelően, az addig arab írásjeleket használó üzbég nyelvet 1927-től a latin ábécé, majd 1940-től a cirill ábécé karaktereivel használták írásban. A peresztrojka idején megjelenő nacionalista mozgalom tűzte zászlajára az üzbég nyelv emancipálását, így lett hivatalos nyelv 1989-ben; az 1995-ös alkotmány pedig államnyelvi rangra emelte. Használatát, tanulását törvényi úton garantálja. Ugyanakkor elismeri a többi nyelveket is, és az orosz mellett választható oktatási nyelvvé teszi őket. A különféle nyilvános intézmények eredetileg nyolc évet kaptak arra, hogy az államnyelvet általánosan bevezessék. Úgy tűnik azonban, hogy elképesztő lassú ütemben folyik az üzbég nyelv elsajátítása, illetve általános használatba vétele. Az üzbég légitársaság egyelőre változatlanul oroszul kommunikál.

Az üzbég nyelvet megtanulni nem könnyű, ám az iskolázott lakosságnak még ma is csak kezdetlegesek az ismeretei. A törvény 4. cikkelye kimondja, hogy az üzbég nyelv tanulása ingyenes. Ennek ellenére az üzemi nyelvtanfolyamokat, motiváció hiányában, lassan abbahagyják. Az orosz ajkú lakosság egy része elhatározta, hogy gyermekét Oroszországban taníttatja tovább, ezért elhagyják Üzbegisztánt; mások pedig egész egyszerűen kitanának az orosz nyelv mellett abban bízva, hogy ezzel továbbra is mindig boldogulnak.

A függetlenné válás után az is hamar kiderült, hogy súlyos szakemberhiánnyal kellene szembenézni, ha az orosz eredetű lakosságot mind hazaküldenék. Maradt tehát a jól begyakorlott, kölcsönös tolerancia alkalmazása. Az üzbégek nagy része nem tanulja meg anyanyelvét, az oroszok pedig nyilvánosan nem tanúsítanak arroganciát az őslakosokkal szemben.

Az iskolában az oroszot gyakran idegen nyelvként fogják föl, bár tanítása valamennyi helyen kötelező. A kormány ugyanakkor elrendelte, hogy az üzbégek által sűrűn lakott kerületekben kötelezően üzbég osztályokat nyissanak, még az orosz iskolákban is. A felsőfokú képzésben való részvételhez, valamint sok állás betöltéséhez kötelező üzbéget tudni. Erre a tadzsikok is hajlandóak, főleg a városlakók Szamarkandban, Bukharában. Vi-

szonylag nagy arrafelé az igény a perzsa nyelvű oktatásra is. A tudományos szakirodalom ugyancsak nyelvi nehézségekkel küzd. A publikálók nagy része nem ismeri az üzbég nyelvet, ugyanakkor az ország határain túl élő olvasóközönséggel is hasonló a probléma.

Az állami könyvkiadás elég visszafogott. A peresztrojka előtt számos, nagy példányszámú orosz és üzbég újság jelent meg. Noha maradtak az azonos tartalmú, két nyelven megjelenő hivatalos lapok, példányszámuk drasztikusan csökkent. Alig kapni simított felületű papírra nyomott, színes magazint, a megmaradt néhány is Oroszországban készül. Ma a helyi tévécsatornák, egy kivételével, üzbég nyelvű műsorokat sugároznak. Az oroszországi adásokhoz parabolaantennát vesznek a lakosok. A filmgyártás államilag finanszírozott, politikailag teljes mértékig ellenőrzött. A színházi élet szabadabb: dinamikus, orosz nyelvű színház működik Taskentben.

A nyelvtörvény 7. cikkelye erőteljesen öröködik az állami nyelv közösségi használata fölött. Sok pénzbe került a cirill betűhasználatról való visszaállítás az államnak. Törökország egyébként arra próbálja rávenni a türkmén népeket, hogy kövessék példáját, és álljanak át a latin betűs írás használatára. Az üzbég kormány – hosszas tételődést követően –, 1993 óta, a türkmén ellenzék legnagyobb örömére a latin betű használata mellett döntött. Általánosság a 2000–2005 közötti időszakban kívánják tenni. Az iskolákban fokozatosan, fölmenő osztályonként vezették be az új írásmódot az 1996-97-es tanévtől kezdődően. Az írásreform azonban több hullámban, eltérő változatokban terjed. A végleges változat – úgy tűnik – az 1996-os iskolaév kezdetére esett, amikor a tankönyvek is időben elkészültek. Igaz, csak az első osztály számára, de az elhatározás mindenesetre komoly volt. Az egyes korosztályok között így is szakadék húzódik anyanyelvük írásképeinek írását-olvasását illetően. Sok szülő úgy próbál segíteni gyermekének, hogy a cirill ábécével próbálja megtanítani olvasni. Gyakran hallani olyasmit is, hogy „a gyerek latinul tanul”, ilyenkor nyilvánvalóan az üzbég latin átírásos változatának elsajátítására kell gondolnunk.

Kakasy Judit

Orosz alapú pidzsin nyelvek

Stern, Dieter: Russische Pidgins. = Die Welt der Slaven, XLVII. Bd. 2002. 1–30. p.

Az orosz szókincsen alapuló pidzsin nyelvekre mindeddig nem sok figyelmet fordított a szlavisztika. Úgy tunhetne, hogy nem is nagyon érdemes ezzel a kérdéssel foglalkozni, mivel a legismertebb orosz pidzsin, a *russenorsk*, már több mint nyolcvan évvel ezelőtt kihalt, a kjahtai kínai–orosz pidzsin pedig a kínai–orosz barátság 1959-ben történt megszakadása következtében látszott ugyanerre a sorsra jutni. E két pidzsinből csak nem túl terjedelmes feljegyzések maradtak fenn: rövid párbeszéd, egyes mondatok és szavak gyűjteményei. Kevésbé ismert azonban, hogy Szibéria északi peremén, a Tajmir-félszigeten máig fennmaradt egy orosz pidzsin, továbbá a kínai–orosz pidzsin sem enyészett el még teljesen. Mindkét pidzsin azonban közvetlenül a kihálás előtt áll, ezért vizsgálatukra és dokumentálásukra halaszthatatlan szükség van.

A pidzsin és kreol nyelvek¹ kutatása – a kreolisztika – kezdetben csaknem kizárólag az angol, a francia, a spanyol vagy a portugál alapú tengerparti pidzsinekkel foglalkozott a

¹ Vö. Fodor István, Pidzsin és kreol nyelvek. In: Fodor István (főszerk.), *A világ nyelvei*. Budapest, 1999. 1191–1192. p.